

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНОТВОРЕННЯ*

Анатолій В. ФУРМАН,
доктор психологічних наук, професор,
академік АН вищої школи України,
завідувач кафедри психології та соціальної роботи
Тернопільського національного економічного університету,
голова ГО "Інтелектуальний штаб
громадянського суспільства",
голова обласного відділення Соціологічної асоціації України,
головний редактор журналу "Психологія і суспільство"
(м. Тернопіль)

Мирослав ДАВИДІВ,
голова ГО "Український шлях"
(м. Івано-Франківськ)
Copyright © 2016

Дослідження окреслює методологічні віхи сьогочасного осмислення шляху оптимального розвитку українства у багатопроблемних реаліях новітньої історії цивілізованого поступу України. У зв'язку з цим рефлексії підлягають головні проблеми державного будівництва, базові концепти української національної ідеї як духовного щита і меча-світоча соборності українства, мета, засоби і загальна схема роботи волонтерів-достойників новопосталої ідеології українотворення, в основі якої перебувають християнські цінності, національна свідомість і самосвідомість. Крім того, пропонуються безумовні першоорієнтири: а) соціокультурне та буденне вивищення наук про людину (передусім психології, соціології, правознавства, семіотики) як базового інтелектуального та духовного ресурсу сталого суспільного розвитку; б) піднесення на якісно новий рівень психокультури поведінки і вчинення українців у громадянському, професійному та особистому житті. Отож мовиться спочатку про локальне, а згодом більш масштабне і продуктивне, уреальнення українотвірної практики на принципах національної культуровідповідності, позитивного альтруїзму, софійної соборності, особистісної відповідальності та соціальної толерантності.

---

* Дослідження здійснене у рамках НДР за темою "Теоретико-методологічні засади розвитку і формування соціальної толерантності" кафедри психології та соціальної роботи ТНЕУ (СР-60-14 "К"), затвердженої УкрНТІ на 2014–18 роки (держреєстраційний номер 0114U001086).

УКРАЇНА НА МЕЖІ ДРУГОГО І ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТЬ: РЕФЛЕКСІЯ ГОЛОВНИХ ПРОБЛЕМ

В 1991 році Україна скинула із себе бездержавні підімперські кайдани, але не зуміла позбутися ланцюгів несправедливості, приниження людської гідності, совкового способу життя і рабських умов праці. Цьому першочергово посприяло швидке розшарування соціуму на багатих і бідних, владарюючих і підвладних, олігархів та їх прислужителів, з одного боку, і простий люд – з іншого. Звідси, власне, й розквітла буйним цвітом зверхність, зарозумілість, чванькуватість одних і покірність, меншовартісність та приреченість інших. У результаті суспільствовбивчих масштабів набула не лише матеріальна бідність, а й духовна, причому із різними формами її колективного та індивідуального зубожіння – моралі, духу, відповідальних справ, державницького альтруїзму, людської порядності.

На підтвердження сказаного, скажімо, прозірливий Дмитро Павличко, ще у 2002 році говорив про розходження “маси народу з кастою нових, духовно чужих і ворожих Україні олігархів, які намагаються з допомогою влади відгородитися муrom від зубожілої нації”, про розгнуздану демократію, котра “дозволяє партіям з антиукраїнським нутром діяти на повалення нашої державності, численним засобам масової інформації – русифікувати Україну, а самій владі – бути ніби за межами національної ідеї...” й нарешті про те, що “наша бідність і невтішна демографія походять якраз від національної невизначеності нашого керівництва, яке має державу, але не має вітчизни” [5, с. 53, 55].

Ці гіркі слова, на превеликий жаль, виявилися пророчими: сьогодні, у переддень 25-річчя державної незалежності, фактично маємо і приватизовану олігархами та їх чиновниками-прислужниками квазідержаву, котра безмірно гнобить народ, і повнокровну війну на Сході України, розв’язану й підтримувану сусідньою країною-агресором, і катастрофічне падіння добробуту українських сімей (скажімо, за десять років соціальні статки лівової частки українців скоротилися у вісім разів).

Нині особливо гостро “відчувається дефіцит позитивних соціальних індикаторів, які служили б емпіричними референтами реалізації та інтелектуального забезпечення національної ідеї упродовж найближчих десятиліть. Дедалі сильніше дається взнаки неприхований антиукраїнізм, у тому числі і серед високопосадовців, який поглиблює економічну кризу, зводить до вторинності наші мову, культуру, звичаї, традиції” (див. [8, с. 6]), а в підсумку є джерелом надуманого соціального конфлікту, котрий переведений у стан “сталих” військових дій, причому як різноресурсних, так і психологічних. І це закономірно, тому що сьогодні проживання в анексованому РФ Криму чи в геополітичній зоні проведення АТО – це неабиякий ризик не тільки для фізичного життя людини будь-якого віку, а й для її психічного здоров’я, духовного благополуччя та соціального комфорту.

У 1999 році із великим сумом завжди кмітливо відкрита Ліна Костенко про це сказала так: “У нас не лише несформована відповідна громадська думка, а й великою мірою відсутня *громадянська совість нації*” [3], а в 2011 додала: “Й донині гуманітарна аура українського соціуму так і не сформована...”.

У цій надскладній ситуації українському соціуму вкрай потрібні чіткі орієнтири, однозначні та зрозумілі всім правила і проекти щодо майбутнього України. Тому інтелектуальні потуги і фахові ресурси мають віднайти практичне річиче конкретних дій і суспільствотворчих справ, здійснюваних в інтересах народу, української нації. На жаль, упродовж усіх років відновленої державної незалежності це робилося не для потреб суспільства, а відповідно до планів кількох десятків кланів, які зуміли брутальним чином підпорядкувати собі не лише матеріальні ресурси країни, а й найважливіші процеси українського державотворення, нехтуючи потребами і запитами народу.

Стан справ ускладнюється багатовіковою агресією Росії і руйнівними діями її п'ятої колони в Україні. Не можна більше заплющувати очі на те, що значна частина активістів політичних партій і громадських організацій насправді допомагають сусіду-агресору безконечним взаємопоборюванням. Пасивно-диванну позицію займає українська еліта, інтелігенція, перш за все науковці та освітяни, забуваючи про свою священну місію, – окультурювати повсякдення нації і власною участю у громадських рухах творити взірці та еталони такого окультурення. Тому сьогодні, як не прикро, наявні сприятливі умови для відродження небезпечного вірусу зневіри та апатії в суспільстві, що відкидає лівову частину соціально зрілого населення від конструктивних державотворчих процесів.

Надати нового життєдайного імпульсу хворому суспільству в боротьбі за зміни на краще в умовах, коли українців постійно дезорієнтують, уміло підсовуючи ідеї очікування якогось месії, вождів-рятівників нації, або розпалюють вогнище ненависті до органів усіх рівнів влади, які справді бездарно виконують свої обов'язки, у змозі найбільш активні громадяни, котрі поєднують у собі професіонала, патріота та альтруїста щоденного творення прозорості, чесної державності. А це означає, що ми опинилися в реаліях, коли на першому етапі подолання українських негараздів цю функцію спроможні взяти на себе *волонтери-достойники ідеологічного фронту*, а далі розвинути й утвердити її *інтелектуали-патріоти* як одухотворені практики життєдайного українства у його світоглядних, державотворчих, соціальних, людиноствердних вимірах повсякдення.

Водночас сьогодні багато залежить у реальному оновленні країни від тієї когорти українських інтелігентів, які глибоко усвідомлюють свою статусну місію у творенні справжньої українськості бодай поки що в локальних масштабах і в окремих соціальних сегментах повсякдення та беруть відповідальність за майбутнє рідної країни у власні руки. Істинний “український інтелігент, – пише Іван Васюник, – відчуває Бога в серці, а не

бачить його у стінах влади. Він ніколи не прагне влади та не йде на компроміс із власною совістю. Він і є справжньою владою, оскільки володіє духом нації та користується світовим інтелектом. Він самостійно організовує гуманітарну дію, оскільки, як ніхто інший, відчуває історичну сутність моменту та бачить перспективу нації” [1, с. 7].

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ДУХОВНИЙ ЩИТ УКРАЇНСТВА

Якщо поставити запитання “Що потрібно зробити?”, то відповідь на нього українці дали ще пам’ятного 1991 року, коли гасло “Єдність!” було головним на мітингах мільйонів. Це була воля народу. Її до сьогоднішнього часу не виконали заполітизовані провідники нації, які, декларуючи на словах ідеї громадянського суспільства, демократії, загальнолюдських цінностей, насправді так і не зуміли поєднати їх переваги із практикою об’єднання нації, осередком якої мала стати *національна ідея* як щит і меч цивілізованого розвитку українства. Саме вона здатна розлого утвердити “*дух українськості*, котрий утворює ядро суспільної та індивідуальної свідомості, чітко визначаючи ментально зумовлений спектр світоглядних позицій народного загалу і національної еліти, їх самосприйняття і домагання, настановлення і мрії, ціннісні орієнтації і смислоформи [8, с. 7]. Тому закономірно, що *українська національна ідея – це своєрідна нитка Аріадни для сучасного українства*, з допомогою якої воно зможе нарешті вийти із лабіринту своєї драматичної історії, здолати хаотичність багатопроblemного суєтного повсякдення й домогтися торжества порядку та успіху на шляху *творення суспільства сталого психокультурного розвитку* вже в найближчому майбутньому ([див. 9]). Проте для досягнення цього надзавдання названа ідея має щохвилино виконувати у свідомості і справах кожного українця дві взаємозалежні функції – *бути надійним щитом*, який відводить будь-які недружні світоглядні удари та здійснює у відповідь ідеологічні атаки, і *водночас обопільно гострим мечем*, з допомогою якого відсікається громадянське і суто політичне невігластво та ліквідовуються “ракові пухлини” *українофобії й людиноненависництва* [Там само].

У будь-якому разі очевидно, що побудова духовно зрілої, економічно потужної держави з високим життєвим рівнем можлива тільки шляхом зміцнення влади і консолідації нації навколо об’єднаних ідей. Обов’язковою і головною передумовою виконання такого завдання є досягнення в якнайкоротші терміни суспільної згоди щодо доленосного питання, *як і яку Україну будемо*. Найкращою об’єднаною ідеєю і водночас надійним інструментом державотворчих процесів тут і є *українська національна ідея*. Вона, висновує Дмитро Павличко, – це “творець, захисник, відновлювач і будівничий державності народу, його дух свободи, вищий рівень самоусвідомлення, ознака інтелектуальної зрілості, його здатність впливати на формування позитивного для себе політичного міжнародного клімату; ... це спільна сві-

домість нації, здатна внести в поведінку більшості громадян упевненість у тому, що за всіх соціальних і політичних неузгоджень між ними існує для них єдине, не дискусійне начало їхнього роду. Їхньої мови і духовної екзистенції...”; нарешті, це регулювальний чинник, що “пронизує, об’єднує, виховує різні соціальні верстви і політичні сили, хоч при цьому не відбирає в них права виступати зі своїми поглядами, вимогами, концепціями стосовно внутрішнього і зовнішнього облаштування країни” [5, с. 8, 52, 53]. Складові цієї ідеї повинні охопити всі сфери життя і бути зорієнтовані на вищі духовні цінності українства. У цьому сенсі *найвищим покликанням істинної української інтелігенції є священний акт українотворення, суть якого полягає “у самостійному й усвідомленому розвитку вищих духовних та інтелектуальних цінностей суспільства.*

З цією метою ми повинні:

перше. Відродити справжню українськість, як благодатний ціннісний ґрунт для збереження та саморозвитку етносів і культур української землі.

Лише такий врожай матиме реальну вартість у нинішньому світі;

друге. Гуманізувати всі сфери суспільного життя та державної політики. Інститути держави повинні мироточити благочинністю. Вони мають породжувати життя, а не сіяти смерть – моральну та фізичну...

Для цього творча інтелігенція має не лише обговорити коло ідей, а й створити із себе дієву організацію, в якій будуть реалізовані ідеали майбутнього українського суспільства. З такого майбутнього повинні сочитися живильні сили етносів України, а не стирчати вуха іноземних теорій та понять” [1, с. 7].

МЕТА І ЗАСОБИ ВОЛОНТЕРІВ ІДЕОЛОГІЧНОГО ФРОНТУ УКРАЇНОТВОРЕННЯ

Усвідомлюючи надзвичайну важливість поставленої мети, ініціативна група пропонує патріотам України об’єднуватися навколо поставленої мети і запрошує до спільної праці всіх, хто бажає бачити нашу державу сильною та квітучою.

Пропозицій щодо оптимальних шляхів розвитку України завжди було багато. Але на *концепцію національного життя*, яка б консолідувала суспільство (а нам це потрібно, як повітря), за роки незалежності ми так і не спромоглися, тому що не зробили найважливіший крок – організаційно не забезпечили причетність до формування її положень громадськості, до використання можливостей владних механізмів у поєднанні із потужною інтелектуальною підтримкою науковців. Тільки такими спільними діями можна досягти злагоди у суспільстві щодо визначення майбутнього України на десятиліття вперед.

Пам’ятаймо! Зусилля нації повинні спрямовуватися передусім на утвердження суспільних відносин такими, якими їх хотів бачити наш Творець, а не лише відповідно до земних уявлень, які часто бувають помилковими і є причинами наших негараздів.

Рис. Схема ідеології українотворення

Світоглядно вичерпне уявлення про суспільні відносини – це ключ до розв’язання не лише українських проблем, а й питань всесвітнього масштабу. Тому найважливішим орієнтиром нації сьогодні і на перспективу вважаємо налагодження взаємовимогливих і відповідальних гармонійних відносин між інтересами людини, суспільства і держави у форматі спільної світоглядної доктрини – **ідеології українотворення**, яка, ґрунтуючись на християнських цінностях, вимагає від кожного громадянина і нації у цілому цілеспрямованого, конструктивного, плідного, почасти через надзусилля та опір, розвитку-збагачення інтелектуальних, соціальних, економічних, культурних і духовних ресурсів живої українськості та добродійного українства (див. *рис.*).

Окремо зауважимо, що нація повинна відмежуватися від спокусливих і хибних уявлень про якісь швидкі і легкі рішення у царині українського державотворення. Попереду дуже відповідальна і напружена робота. Вона вимагає значних зусиль, пов'язаних із підготовкою відповідної системи нарад, конференцій, відеомостів тощо та дотримання певних правил і порядку дій, які позначені на схемі.

Християнські цінності – це універсальні святості, які мають бути покладені в основу національної ідеї, державної ідеології, задіяння інтелектуального, соціального, матеріального та духовного потенціалу українства, зреалізування планів сталого розвитку країни і суспільних відносин. Україна – християнська держава, яка водночас визнає національним багатством розмаїття інших релігій, культур, мов, обстоює свободу віросповідання, громадянських прав і свобод.

В Україні, на жаль, є чимало різних експертів, релігієзнавців і просто невігласів, які мають таке бачення християнства, яке суперечить позиції Церкви. Вони не лише прагнуть повчати Церкву, а й намагаються перетягнути на себе функції, властиві їй. Є й така когорта людей, яка хоче у різний спосіб відтягнути Україну до релігій дохристиянського періоду, або до різної екзотеричної маячні. Такі підходи недопустимі. Тому християнські цінності потрібно сприймати виключно як такі, котрі опрацьовані Церквою.

УКРАЇНОТВОРЕННЯ ЯК ДЕРЖАВНА ІДЕОЛОГІЯ І РЕАЛЬНА ПРАКТИКА СУСПІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА

Найважливіші питання українського державотворення повинні бути темою всенародного обговорення з метою досягнення суспільної згоди, яка є запорукою високоякісного законотворчого процесу і дотримання українцями законів України.

Не потрібно чекати, поки біда примирить нас подолати гординю, навчить розуміти і бачити одне одного, а наполегливою працею у відкритих дискусіях постійно йти до порозуміння і гармонії. Наші недруги найбільше бояться таких дискусій. Але водночас вони будуть її професійними учасниками. Тому волонтерам ідеологічного фронту треба завжди бути надзвичайно уважними у процесі підготовки відповідних заходів. Ворог не дремає, а діє проти нас.

Виконання поставленого завдання починається від проведення дискусій, окремих ідеологічних акцій, круглих столів, формування дієвих структур підтримки до поступового впровадження опрацьованих ідей і програм у законодавство та повсякдення України. Важливо усвідомити, що “сила української ідеології полягає не тільки у формуванні кінцевої мети, а й у методах і шляхах її досягнення. Необхідно рішуче відмовитись від принципів агресивності, жорстокості, непримиренності, пошуку ворогів, зрадників

і тому подібне. Є категорії більш вагомі і потужні: орієнтація на позитивні якості людини, твердість її переконань, прагнення до стабільності та благополуччя, спільність інтересів, бажання бути надійно захищеним” [2, с. 10].

Цікавих і змістовних визначень національної української ідеї дуже багато. Вони є вагомою підставою гордитися потужним інтелектуальним потенціалом талановитих українців. Наша ідея та її складові, які зароджувалися ще за часів Трипілля, завжди були оборонцем нації, а нація водночас її творцем, насамперед у високих словах поета, у творчості українських мислителів усіх часів і, звісно, у вчинках мужності українських патріотів, простого одухотвореного люду.

Однак для громадських діячів узмістовлення національної ідеї має бути адекватне інтересам і запитам свідомого українства, зручне за формою для практичної роботи, охоплювати всі сфери життя нації і бути світоглядним еталоном для інших народів. Переконані, що фундамент національної ідеї становить поступ нації до вищих соціальних і духовних цінностей, до Бога. Тому вона у своєму осередді – це сутнісно *християнська ідея*. Водночас, оскільки “національна ідея одухотворює, сакралізує основні ознаки нації, вивільняє їх із предметної повсякденності й підносить на рівень довершеності й логічної доказовості”, то як “системотвірний концепт вона є об’єднувальним принципом практичного процесу формування нації і теоретичним засобом його пізнання” [4, с. 182–183]. Власне вона поєднує теорію (світогляд) і практику, мислення і діяльність, ідеологію і вчинення на шляху як суспільствотворення й постання кожного громадянина як відповідальної особистості і національно свідомої індивідуальності, так і державного будівництва, головним інструментом якого і є загальноприйнята й повсюдно обстоювана проукраїнська ідеологія.

Волонтери ідеологічного фронту покликані впроваджувати християнські цінності в межах України й обстоювати таку позицію на міжнародній арені. Така місія є найважливішою складовою національної ідеї. Не можна випустити з поля зору й інші складові: етнонаціональні вартості, національний ідеал, соціальну справедливість, національну ідентичність, інтереси та пріоритети розвитку українства, питання економічної і національної безпеки.

Українотворення як державна національна ідеологія – це система святих, вірувань, цінностей і переконань, яка об’єднує націю для спільних дій і спрямовує нас у політико-практичне річище, щонайперше для розробки і впровадження розгорнутого, конкретизованого плану розвитку соціально й економічно могутньої України.

Без ідеології українотворення впровадження у життя національної ідеї неможливе, а матеріальні ресурси і важелі управління суспільством так і залишаться під контролем сильних світу цього, які своєю ненаситністю та неадекватними амбіціями зруйнували не одну державу впродовж історичної ходи людства.

БАЗОВІ ІДЕОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ЯК ВІХІ ПОСТУПУ ДО ОНОВЛЕНОЇ УКРАЇНИ

Сила ідеології, як відомо, – в масштабності мислення та значущих ідеях, що спонукають людину вишукувати оптимальні шляхи вирішення назрілих проблем й обирати правильні орієнтири на майбутнє. До переліку таких ідеологічних орієнтирів сьогодні першочергово відносимо такі:

По-перше, виставлення наук про людину на перший план в усіх концепціях, ідеологіях, планах розвитку країни, тобто, в термінології Ліни Костенко, тотальне дієве плекання “гуманітарної аури українського суспільства”. Бог створив людину доброю, але треба визнати, що саме вона є також і першо-причиною проблем і зла на Землі, бо не виконує Його заповітів. Науки про людину дотично наявні у політичних ідеологіях, програмах партій, але навмисне ігноровані державним чиновництвом й відтак відсунуті на задній план суспільствотворення. Це значно ускладнює використання наукових досягнень і можливостей у практиці зміни світу на краще. Тому не дивно, що до цього часу немає суспільної злагоди щодо критеріїв, за якими обираємо Президента чи депутатів Верховної Ради. А під поняттям “особистість” розуміємо і великих українців, і різних негідників. Кадрову політику підміняємо недолуго здійснюваною люстрацією. Словом, продовжуємо піддаватися широкомасштабній маніпуляції свідомістю навдивовижу довірливих українських громадян.

По-друге, піднесення на якісно новий рівень психокультури поведінки і вчинення українців загалом і повсякденного спілкування зокрема, спираючись на безмежний позитивний ресурс *української ментальності* як культурно-історичної даності й психосоціальної дійсності. А це означає, що саме українська ментальність – це той багатовимірний неочевидний чинник й одночасно надскладне проявлене явище часопросторового життєпотону нації, що в діалектичному взаємодоповненні “характеризують психобудову її унікального соціального світу в усіх його вселенських ракурсах, аспектах, контекстах. Відтак вона – *альфа й омега культури народу*, його надійний *моральний провідник і духовний учитель* у драматичних лабіринтах історичної долі як *неперервної боротьби українства* за фізичне виживання, державне утвердження, життєтворчу реалізацію, духовну соборність. У цьому загальному контексті **найфундаментальніший факт полягає в тому, що, попри всілякі примхи історії й фатумні повороти фортуни, менталітет українського народу стався, зберігся і нині є головною, во істину Божою, реальністю сучасного цивілізованого світу [9, с. 73].** Без цього реалізація навіть найкращих намірів людей доброї волі завжди матиме серйозні перешкоди, створені штучно одіозними особами.

Впровадження у життя ідей, наведених у цих двох пунктах, забезпечить умови для переорієнтації системи виховання, освіти, державного управління, а в перспективі й економічних відносин, на особистість як соціально зрілу людину, націлену вдосконалювати себе та оточення за логікою добродійності. Спроможність майбутніх фахівців та управлінців адаптуватися до нових умов може бути лише допоміжним важелем, оскільки на практиці таке вміння часто вироджується і перетворюється на пристосуванство – найкраще середовище для корупції та інших негативних соціальних хвороб.

Звичайно, коло питань майбутньої української державної національної ідеології надзвичайно велике. А починати їх вирішувати потрібно зі зміни статті 15 Конституції України, відповідно до якої жодна ідеологія в Україні не є обов'язковою, ввівши формулювання про заборону людиноненавистницьких ідей та ідеологій, а українську державну національну доктрину – *ідеологію українотворення* – визначити як орієнтир і рамкову умову для інших ідейно-світоглядних поглядів, актів і програм конструювання гідної життєдіяльності.

Разом з іншими елементами пропонованої схеми, концепції, плани, програми і сценарії розвитку України утворюють єдину взаємопов'язану систему цінностей. Така єдність ідеологічних засобів дозволить поєднати духовне і матеріальне, гасла та інструкції, розв'язати багатопікову проблему соціальної справедливості і рівності, визначити оптимальний варіант узаконених форм власності та структури секторів економіки.

Проте найбільші надії покладаємо на спроможність нової ідеології з часом зупиняти багатопікову, морально необмежену маніпуляцію свідомістю людини-громадянина. Очевидно, що шлях України до процвітання не встелено трояндами. Потрібно навчитися ліквідувати умови для уможливлення корупції, наркоманії й алкоголізму, постійно відтісняти на задній план тих, хто свої особисті інтереси та амбіції ставить понад усе, вчасно зупиняти недолугих і самозакоханих претендентів на лідерство, формувати атмосферу несприйняття споживацьких настроїв, лінивства і байдужості, чванькуватості і зарозумілості, оволодіти мистецтвом вчасно коректувати будь-які закони чи рішення відповідно до нових умов швидкоплинного часу.

Відомо, що висока мета вимагає ще й особистої жертвовності від кожного. У будь-якому разі соборність України розпочинається із єдиної світоглядної позиції українства, а далі розпросторується у спільній ході єдиним, неповторним, достеменно українським шляхом, який принесе громадянам гідне життя. Але це, як сьогодні добре усвідомлюємо, стане реальністю тільки за умови щоденного плекання державою і громадянським суспільством сутнісно сакральної та ментально й культуно рідної української національної ідеї, яка на століття надихатиме мільйони громадян жити і творити в ім'я процвітання української нації.

1. *Васюник І.* Звернення до української інтелігенції / Іван Васюник // Психологія і суспільство. – 2008. – №2. – С. 7.
2. *Давидів М.П.* Орієнтири українського шляху: Інструкція / Мирослав Давидів; за заг. ред. акад. Качкана В.А. – Івано-Франківськ: “Нова Зоря”, 2015. – 80 с.
3. *Костенко Л.* Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала / Ліна Костенко. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 1999. – 32 с.
4. *Кубаєвський М.К.* Національна ідея: історичні й методологічні засади осмислення: [монографія] / Микола Кузьмич Кубаєвський. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 192 с.
5. *Павличко Д.* Українська національна ідея / Дмитро Павличко. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2002. – 58 с.
6. *Сабадуха В.* Українська національна ідея та концепція особистісного буття: [монографія] / Володимир Сабадуха. – Івано-Франківськ: “Фоліант”, 2011. – 176 с.
7. *Фурман А.В.* Генеза толерантності і перспективи українотворення (комплексний проект) / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №1. – С. 6–20.
8. *Фурман А.В.* Національна ідея – щит і меч українства / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2012. – №3. – С. 6–10.
9. *Фурман А.В.* Психокультура української ментальності / Анатолій Васильович Фурман; 2-е наук. вид. – Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.

Надійшла до редакції 26.05.2016.